

Kai kurie koncepto *kavinė* bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

Silvija PAPAURĖLYTĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *konceptas, scenarijus, tipinė schema.*

Ivadas

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje kavinė apibūdinama kaip „pastatas arba patalpa, kurioje geriama kava, kt. gėrimai, užkandžiauama. Dažnai įrengiama viešbučiuose, restoranuose arba visuomeninių pastatų pirmame aukšte. Kavinę sudaro lankytojų salė (gali būti kelios), bufetas, virtuvė ir kt. pagalbinės patalpos, kartais vestibulius su rūbine. Kavinei projektuojamas specialus interjeras (naudojami tapybos, taikomosios dekoratyvinės dailės kūriniai), dažnai ir individualūs baldai. Pirmosios kavinės (1671 Paryžiuje, 1683 Vienoje) atsirado 17 a. iš Amerikos į Europą atgabenus kavą. Žymesnės kavinės Lietuvoje: Konrado (Kaunas, 1862, archit. T. Helmholtzas; 1949–2002, kavinė Tulpė, nuo 2003 parduotuvė), Neringos (Vilnius, 1959, archit. A. ir V. Nasvyčiai)“ (*VLE* 2006, 642). *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau – Dže) teigiama, kad kavinė yra *patalpa ar atskiras pastatas, kur geriama kava, arbata ir kiti gėrimai, užkandžiauama. Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽe) nurodoma, kad kavinė yra *užeiga, užkandinė, kur paprastai geriama kava; jos patalpos*. Pats žodis *kavinė* yra darybiškai motyvuotas, tai priesagos *-inė* vedinys, siejamas su žodžiu *kava*. Priesaga *-inė* žymi specialų patalpos pavadinimą (*DLKG* 1994, 134).

Tyrimo *tikslas* – atskleisti dalį lietuvių kultūrai priklausančio koncepto *kavinė* turinio.

Keliami tokie *uždaviniai*:

1. Remiantis kognityvinės lingvistikos nuostatomis, apibrėžti koncepto *kavinė* pobūdį ir pasirinkti tinkamą dalies koncepto turinio aprašymo būdą.

2. Aprašyti, kaip lietuvių kultūroje suvokiama *kavinė*, kokie bruožai priskiriami šiam konceptui.

Darbo metodai: konceptualioji analizė, interpretacija, skaičiavimas.

Tiriamoji medžiaga – iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* surinkti visų žodžių *kavinė* ir *kavinukė* formų vartojimo pavyzdžiai. Iš viso aptariami 3725 pavyzdžiai.

Klausimo ištirtumas

Kavinių istorija Lietuvoje nėra labai ilga (kavinės pradėdamos minėti tarpukario Lietuvą aprašančiuose tekstuose (P a k š t a l i s 2008, 235–245), yra autorių, kurie pirmąsias kavines sieja su septintuoju praėjusio amžiaus dešimtmečiu (N a k i e n ė 2006, 180–188), todėl galima teigti, kad šiai laiko praleidimo vietai Lietuvoje nėra 100 metų. Greičiausiai ir dėl šios priežasties nesama išsamių tyrimų, skirtų vien tik kavinės fenomenui lietuvių kultūroje. Kai kurie su kavinėmis susiję klausimai aptariami kitoms temoms, pavyzdžiui, patalpų interjerui, skirtuose darbuose (Š a t a v i č i ū t ė 2002, 50–57), tačiau taip daugiau atskleidžiamas materialusis koncepto *kavinė* aspektas. Esama tekstų, kuriuose nepretenduojama į mokslinę klausimo analizę, tačiau juose pateiktos išvalgos suteikia tokios informacijos, kuri iš dalies priklauso aprašomajam konceptui (žr. U ž k a l n i s 2009¹).

Teorinės nuostatos

Koncepto terminas siejamas ne vien tik su kalbotyra. Kaip teigia Jurijus Stepanovas, „konceptas yra tarsi kultūros gabalėlis (rus. *цзымок*) žmogaus sąmonėje, kultūros funkcionavimo mentaliniame pasaulyje forma. Konceptas yra tas būdas, kuriuo paprastas žmogus, nelaikomas kultūros vertybių kūrėju, pats įeina į kultūrą, kartais ją veikia“ (С т е п а н о в 1997, 160). Konceptas ne tik egzistuoja kultūroje, bet ir lemia tos kultūros atstovų elgesį. Visi apie konceptus rašantys mokslininkai laikosi nuomonės, kad tai yra idėjų pasaulio fenomenas, mąstymo vienetas. Pavyzdžiui, *Kognityvinių terminų žodyne* teigiama, kad konceptas yra sąmonės psichinių bei mentalinių resursų ir informacinės struktūros, kuri atspindi žmogaus žinias ir patirtį, vienetas (К С К Т 1996, 90; dar plg. L a k o f f , J o h n s o n 1998, 11–12; Б а б у ш к и н 1996, 35; С т е р н и н 1999, 69). Skiriami keli konceptų tipai. Griežtų ribų tarp jų greičiausiai nėra, nors galima daryti prielaidą, kad ne visi tipai yra vienodai panašūs. Šiam tyrimui svarbiausi yra du: tipinės schemos ir scenarijai.

Tipinių schemų (angl. *frame*) tipui priskiriamas konceptas, atskiras detales susiejantis į visumą. Konceptą galima palyginti su filmo kadru, į kurį pakliūva viskas, kas yra tipiška ir svarbu esant tam tikroms aplinkybėms, pavyzdžiui, konceptas *ligoninė*. **Scenarijaus** pobūdis siužetinis, tai yra tarsi stereotipinių veiksmų serijos antraštė, pavyzdžiui, konceptas *muštynės* (Б а б у ш к и н 1996, 19–95).

Konceptai dažniausiai formuojasi iš tiesioginės patirties – kaip tam tikras empirinis daikto arba reiškinio vaizdinys.

Norint kiek įmanoma išsamiau aprašyti kurį nors konceptą kultūroje, reikia sukaupti kuo daugiau įvairios medžiagos². Informacijos apie koncepto turinį gali suteikti kalba. Pirmiausia minėtinas koncepto identifikatorius – tas žodis, ku-

¹ Minėtina Andriaus Užkalnio sukurta svetainė, kurioje aprašomos ir vertinamos įvairios kavinės (prieiga internete <http://www.laukineszasys.lt>).

² Būtina pripažinti, kad iki galo atskleisti koncepto turinio kultūroje neįmanoma: nuolatos randasi naujų informacijos šaltinių, didėja su šiuo konceptu susijusi žmonių patirtis, todėl baigtinis aprašymas gali būti tik siekiamybė.

ris kalbos vartotojo sąmonėje yra tarsi jungtukas, paskatinantis aktualizuoti visą medžiagą (išreikštą ne tik kalbos priemonėmis, bet ir kitais būdais), susijusią su šiuo konceptu. Konceptui kalboje gali atstovauti keli ar keliolika žodžių, frazeologiniai junginiai, paprasti žodžių junginiai, struktūrinės ir pozicinės sakinių schemas, turinčios tipines propozicijas (sintaksiniai konceptai) (Б о л д ы р е в 2000, 39–40; Б у л ы г и н а, Ш м е л е в 1991, 14–21; В о р к а ч е в 2001, 68; П о п о в а, С т е р н и н 1999, 8). Be to, informacijos apie tai, kaip konkrečioje kultūroje suvokiamas vienas ar kitas reiškiny, daiktas, ypatybė ar procesas, galima gauti ir įvertinus muzikos, dailės ir kitų meno rūšių kūrinis atitinkama tema. Kalba yra pats aiškiausias ir lengviausias būdas koncepto turiniui atskleisti, nes ta informacija, kuri yra pateikta verbaliai, suprantama, lyginant su kitomis ženklų sistemomis, gerokai lengviau ir vienodžiau. Produktiviausias yra toks koncepto turinio aprašymas, kuris pagrįstas daugiau nei vieno medžiagos šaltinio analize. Pavyzdžiui, aprašydamas rusų kultūrai svarbius konceptus, t. y. konstantas, Stepanovas pasitelkia sinchroninį ir diachroninį požiūrius į kalbą, tekstus papildoma gausiomis iliustracijomis. Nors medžiagos šaltiniai ir įvairūs, visi jie susiję su tuo pačiu konceptu, turi invariantinę dalį. Minėtina, kad vis dėlto iki galo atskleisti koncepto turinio neįmanoma, nes dalis informacijos apskritai neišreiškiami jokiais būdais (plačiau apie tai žr. С т е п а н о в 2001, 43). Koncepto turinio aprašymas yra ir **kalbos bei kultūros pasaulėvaizdžių** aprašymas. Kultūros pasaulėvaizdžiu galima vadinti tai kultūrinei bendrijai būdingą pasaulio suvokimo ir vertinimo būdą, kuris išreiškiamas visomis ženklų sistemomis arba yra tiesiog užkoduotas žmonių grupės sąmonėje ir gali neturėti konkrečios išraiškos. **Kalbos pasaulėvaizdžiu** vadinamas ne kažkoks besiskiriantis nuo tikrovės pasaulio vaizdas, bet ypatingas pasaulio „atspalvis“, priklausantis nuo nacionalinės reiškinių, daiktų, procesų vertės, kurią lemia tautai būdingos veiklos, gyvenimo būdo ir kultūros ypatybės (М а с л о в а 2001, 66). Skirtingomis kalbomis pateikiami pasaulio vaizdai skiriasi, nes skirtingi yra tų kalbos pasaulėvaizdžių konceptai.

Tyrimas

Nors žodžiu *kavinė* pirmiausia pavadinama konkreti vieta, taip įvardijamo koncepto negalima skirti vien prie mąstymo paveikslėlių arba schemų. Atsižvelgiant į tai, kad šiai vietai turėtų būti būdingas specifinis vaizdas, o čia atėję žmonės turi konkrečių tikslų (plg. kavinę ir lignonę, biblioteką), pagrįsta teigti, kad kavinės konceptas galėtų būti aprašomas taikant tokį modelį, kuris būtų tarsi tarpinis variantas tarp tipinės schemas ir scenarijaus. Net ir vieną kartą kavinėje apsilankiusio žmogaus sąmonėje užfiksuojamas tipiškas šios vietos vaizdas, kuris vėliau gali būti tikslinamas atsižvelgiant į asmeninę patirtį ar tai, kas apie kavinę sužinoma iš antrinių šaltinių. Kavinė siejama ir su tam tikrais stereotipiniais veiksmis. Galima daryti prielaidą, kad į šią vietą žmonės paprastai ateina be prievartos, savo noru, užsisako bent jau kavos arba arbatos, sėdi bendrauja.

Kaip jau buvo minėta, šiuo tyrimu siekiama atskleisti dalį koncepto *kavinė* turinio. Išanalizuoti 3397 įvairių žodžio *kavinė* formų vartojimo pavyzdžiai ir 328

įvairių žodžio *kavinukė* formų vartojimo pavyzdžiai, pateikti *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* (prieiga internete: <http://donelaitis.vdu.lt>), iš jų išrinkti tie sakiniai, kuriuose, tyrimo autorės manymu, atskleidžiamas tipiškas kavinės vaizdas ir apibūdinama tai, kuo kavinėje žmonės paprastai užsiima.

Koncepto *kavinė* bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje apibūdinami atsižvelgiant į jau aptartą analizuojamo mąstymo vieneto ryšį su dviem konceptų tipais – tipine schema ir scenarijumi.

Tipinė koncepto *kavinė* schema

Tipinė koncepto *kavinė* schema turėtų apimti kuo daugiau detalių ir užfiksuoti kalbos vartotojų sąmonėje susiformavusį tipiškos kavinės vaizdą. Išanalizavus iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* surinktus pavyzdžius paaiškėjo, kad koncepto *kavinė* turinį atskleidžianti vaizdinė informacija yra negausi, be to, galima teigti, kad vyrauja ne konkretūs vaizdai, o tik iš dalies su vaizdu siejama, bet labiau emocijų reakcijų nulemta medžiaga. Dažniausias kavinės apibūdinimas – *jauki*. Žodyne pateikiamas toks žodžio *jaukus* reikšmės aiškinimas: *malonus, meilus (LKŽe)*. Tai, kas yra jauku, malonu, meilu, gali būti suvokiama labai individualiai. Reikia pripažinti, kad invariantinė šių žodžių reikšmės dalis vis dėlto turėtų egzistuoti, vadinasi, teoriškai lyg ir galima apibrėžti, kokia kavinė galėtų būti vadinama *jaukia*. Žodis *jaukus* pirmiausia atskleidžia teigiamą taip apibūdinto objekto vertinimą. Galima spręsti, kad *jauki* kavinė yra tokia kavinė, kurioje gerai jaučiamasi, t. y. neišgyvenama disharmonija su aplinka. Kadangi potencialių kavinės lankytojų negalima griežtai priskirti vienai kuriai žmonių kategorijai, tikėtina, kad jaukumas gali būti nulemtas tam tikros laisvės atmosferos, o tokia atmosfera suponuoja prielaidą, kad būtent jaukioje kavinėje nėra ir negali būti žmonių skirstymo į grupes ir jokių suvaržymų, susijusių su lankytojų išvaizda, finansinėmis galimybėmis ir pan.: *Kavinė jauki ir, aišku, ne per brangi – štai ko reikėtų; Šeiminkai neužsiminė dar apie vieną kavinės privalumą. Tai – gyva atmosfera*. Remiantis vartojimo pavyzdžiais galima teigti, kad *jaukiomis* dažniau pavadinamos nedidelės kavinės: *Tai buvo nedidelė jauki kavinė su baru ir laikraščių bei žurnalų skaitykla; <...> ir nusi-vežė ją į nedidelę jaukią kavinę netoli Ermitažo*. Apibūdinimas *jauki* figūruoja ir be išsamesnių paaiškinimų, vadinasi, galima teigti, kad taip verbalizuotas tipinės koncepto *kavinė* schemas fragmentas žymi kavinės interjero ir joje vyraujančios atmosferos bendrumą, pvz.: *<...> kur vasarą veikia jauki lauko kavinė; Papietausim... Čia turbūt yra kokia jauki kavinė ar restoranas?* Reikia paminėti, kad, remiantis pavyzdžiais, jaukumas yra ne tik vienas būtiniausių kavinės požymių, bet su kavinė susijęs ir į išorę orientuotų ryšių aspektu, pvz.: *Kavinė suteikia knygynui jaukumo <...>*. Vadinasi, kavinė gali ne tik kaupti jaukumą, bet ir skleisti jį į aplinką.

Kiti apibūdinimai, atskleidžiantys tipinę koncepto *kavinė* schemą, taip pat yra tik iš dalies motyvuoti regos teikiamos informacijos. Daugiau yra to, kas ne racionaliai suvokiama, bet jaučiama. Aprašant tipinę koncepto *kavinė* schemą kartu atskleidžiama ir tam tikra kalbamojo tikrovės objekto kategorizacija ir vertinimo skalė. Šios skalės centre – kavinės prototipas, kuriam nepriskiriamas nei teigiamas,

nei neigiamas vertinimas: *Nueisiu į normalią kavinę; Stovime prie baro tipiškoje kavinėje*. Geresnį išpūdį už atskaitos tašką – normalią kavinę – sukeliančios kavinės gali būti apibūdintos ir konkrečiau. Tokioms teigiamai vertinamoms kavinėms, be aprašytų jaukių kavinių, priskiriamos *nedidelės ir švarios, patrauklios* (tai gali būti suprasta ir kaip interjero, ir kaip atmosferos apibūdinimas), *stilingos, prašmatnios, tvieskiančios prabanga, reprezentacinės, resppektabilios* kavinės, plg.: *Pusryčiaavime nedidukėje švarioje kavinėje <...>; Kuriasi įvairios patrauklios kavinės <...>; Dabar Šventojoje kuriasi stilingesnės kavinės nei čia <...>; <...> ji tikrai galėtų varžytis su bet kuria prašmatnia kavine <...>; <...> kilo mintis ir Vilniuje turėti reprezentacinę kavinę*. Palyginus pateiktus pavyzdžius galima daryti prielaidą, kad kuo aukštesnis sakiniuose aprašomos ypatybės laipsnis, tuo abstrakčiau visa tai išreiškiama, plg.: *nedidukė, švari ir reprezentacinė*. Aukščiausią teigiamą kavinės vertinimą atskleidžia apibūdinimas *mėgstama*. Vertinimas taip pat yra abstraktus, tačiau galima daryti prielaidą, kad žodis *mėgstama* aptariamuose kontekstuose gali būti suvokiamas kaip visų kitų teigiamų kavinės apibūdinimų hiperonimas: *Mėgstamiausia buvo kavinė, įsikūrusi Saint Michel bulvare; Jei užsukę į mėgstamą kavinę nepažintumėte jos interjero <...>*.

Konkretesni yra neigiamai vertinamus kavinės ypatumus atskleidžiantys apibūdinimai. Vyrauja rega ir uosle gauti išpūdžiai, dažnai jie tarpusavyje suderinami: *<...> apsilaupiusi, verktinai remonto prašanti kavinė pasitinka visus pridvisiusiu kvapu; <...> o dar iki smegenų įsiėdę kavinės kvapai ir tingūs padavėjų šūkavimai; Kavinė niūri ir ankšta*. Dvejopai gali būti suvokiama *pigi kavinė*: tai ir tokia vieta, kurioje nereikia daug pinigų, ir menkavertė, prasto skonio įstaiga, plg.: *Mėgstu šią gatvę, pilną parduotuvių, pigių kavinių, antikvariatų ir tuščių restoranų; <...> neprestiziinių pigių kavinių <...>*. Dalis neigiamą kavinės vertinimą atskleidžiančių apibūdinimų yra abstraktesni. Kavinė gali būti *neįdomi, antrarūšė*: *<...> ši slinkdavo neįdomioje „Musik“ kavinėje <...>; <...> tupėjau antrarūšėse kavinėse*. Kita vertus, aplinka nėra svarbiausia kavinės įvaizdžio dalis, todėl ir kultūrinės bendrijos narių sąmonėje susiformavusių standartų neatitinkanti kavinė gali būti gausiai lankoma vieta: *Skurdi kavinukė buvo tapusi šventa vieta, kur kas ryt, apie dešimtą valandą, kavos ateidavo miesto patriotai, menininkai, visuomenės veikėjai, žiopliai*.

Neigiamą kavinės vertinimą atskleidžia ir tie kontekstai, kuriuose minimos šios įstaigos įvaizdį griauinančios situacijos – nuo paprastų skandalų iki muštynių ir žmogžudysčių, plg.: *Pasirodė, kad kavinė – tai ne kas kita, kaip blogos reputacijos įstaiga; <...> jie sukelia skandalą kavinėje <...>; Antradienio naktį šioje kavinėje kilo masinės muštynės; J. Laikūnaitė buvo subadyta Londono kavinėje „Café Fleur du Jour“*.

Iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstų* surinktų pavyzdžių galima sudaryti fragmentišką tipinės koncepto **kavinė** schemas vaizdą, t. y. kalbos vartotojų sąmonėje užfiksuotą ir filmo kadra primenantį paveikslą. Kavinė – jauki vieta. Jauki paprastai būna nedidelė patalpa. Teigiamai vertinama ta kavinė, kuri kelia malonų estetinių išpūdį – yra bent jau švari. Dar geriau, jeigu kavinė stilinga, prašmatni arba rep-

rezentacinė. Kalbos vartotojų sąmonėje egzistuoja tam tikras kavinės prototipas, kuris apibūdinamas žodžiais *normali*, *tipiška* ir gali būti išsamiau nebeaptariamas. Dalis šios grupės požymių yra motyvuoti regos ir uoslės suteiktos informacijos. Vadinasi, tipinę koncepto *kavinė* schemą lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje kuria trijų rūšių informacija, kuri gali būti verbalizuojama: konkretesnė ateina per regą ir uoslę, abstraktesnė yra atitinkamų išgyvenimų ir įspūdžių rezultatas.

Koncepto *kavinė* scenarijus

Kalbos vartotojų sąmonėje susidaręs konceptas *kavinė* turėtų apimti ne tik tą informaciją, kuri atskleidžia statišką kavinės vaizdą, bet ir užfiksuoti visus su šia vieta siejamų galimų situacijos dalyvių stereotipinius veiksmus.

Atskaitos tašku galima laikyti žodynuose pateiktus žodžio *kavinė* reikšmės aiškinimus, nes juose nurodoma, kad tai yra vieta, kurioje geriama kava arba arbata, užkandžiauama. Šie stereotipiniai veiksmai apibūdinami ir iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* surinktuose pavyzdžiuose. Dažniau sakiniuose minima kava, kartais – ir kava, ir arbata: *Vieną popietę jis užėjo išgerti kavos į kavinę netoli Aušros vartų; <...> su advokatu prieš teismo posėdį negalėjo nueiti į kavinę išgerti kavos; Netgi užsukus į pakelės kavinę puodukui kavos ar arbatos galima atitrūkti. Į kavinę ateinama išgerti įvairių gėrimų: Tai buvo tas pats vaikas, užėjęs į kavinę išgerti pieno.* Kavinė kalbos vartotojų sąmonėje neatsiejama ir nuo alkoholio. Tai gali būti *vynas, šampanas, alus, brendis* arba nesukonkretinti gėrimai, plg.: *<...> išsimaudęs nusileis į kavinę išlenkti bokalo alaus; <...> užėjo išgerti dar vieno stiklo vyno į kažkokią kavinę <...>; Užšokęs į kavinę išlenks taurę brendžio; Suprantama, užsuko į kavinę, padarė po šimtą ir dar po tiek pat.* Pavyzdžiuose užkandžiavimas minimas retai, dažniau konstatuojama, kad į kavinę einama paprasčiausiai pavalgyti. Gali būti pusryčiaujama, pietaujama: *Iš pajūrio visi nuėjo į artimiausią kavinę papusryčiauti; Per pietus jis susitikdavo su drauge ir eidavo į kavines pavalgyti.* Su koncepto *kavinė* scenarijumi siejamuose pavyzdžiuose užkoduojama mintis, kad galimybė valgyti kavinėje yra ne visiems prieinama, tai prabanga, nes reikia turėti pinigų: *<...> kai teks gyventi iš pensijos, eiti valgyti į kavines nebegalėsi. Maistą teks gaminti namuose; <...> namo pietauti, o ir šiaip – nėra jam reikalo po kavines vaikščioti.* Galintis kavinėje pavalgyti žmogus jaučiasi pasiekęs kiek aukštesnį materialinės gerovės laipsnį: *Aišku, smagu, kai esi nepriklausomas ir gali su šeima nueiti papietauti tegul ir ne į restoraną, bet į pakankamai gerą kavinukę ir už tai be vargo susimokėti.* Vis dėlto noras patenkinti fizinius poreikius nėra svarbiausias apsilankymo kavinėje motyvas. Gerokai dažniau pavyzdžiuose minima, kad į kavinę einama turint kitų tikslų. Kavinė pirmiausia yra vieta laikui praleisti. Čia gali būti einama tiesiog pasėdėti, pažiūrėti į žmones: *Sako: sėdi intelektualai kavinėje ar restorane; <...> ar šiaip pasėdėti lauko kavinėje su gražiu vaizdu ir jaukiu šurmuliu; <...> sėdėdavo kavinėse, stebėdama žaismingą miesto gyvenimą.* Kavinėje būnama tuo atveju, kai žmogus turi daug laisvo laiko, bet visiškai nesuplanuoja jokios kitos veiklos, todėl ši vieta yra tiesiog patogi būti be jokių tikslų. Kavinėje laikas gali būti praleidžiamas linksmai, maloniai ir be jokių

įsipareigojimų, nors kartais toks užsiėmimas vargina, plg.: <...> *E. Ličys linksmai leido laiką kavinėje „Katpėdėlė“; <...> maloniai praleisti vakarą kavinėje; Negailėdamas laiko, ilgai išsėdėdavo kavinėje; Pasėdėjau „Teatro“ kavinėje, kol ją uždarė; <...> persikraustė stumti laiką į ŠMC kavinę <...>; slankiodavęs gatvėmis, tūnodavęs kavinėse. Atėjęs į kavinę žmogus dažniausiai niekur neskuba, todėl ir ši vieta suvokiama kaip įstaiga, kurioje galima viską daryti labai lėtai, nes tai niekam netrukdytų: *Greičiau galvok, čia ne kavinė*. Kavinė yra suvokiama kaip nebūtinai kasdieniam bendravimui sukurta vieta, todėl čia, esant progai, ateinama švęsti: *Na, tėti, eime su mumis į kavinę švęsti; Į kavinę užsukome atšvęsti savo draugės gimimo sukakties*. Tai, kad buvimas kavinėje neabejotinai susijęs su šventės, nekasdienio bendravimo vaizdiniu, atskleidžia ir tie pavyzdžiai, kuriuose šventė tiesiogiai neminama, bet kontekstas yra orientuotas aprašyti tai, kas yra susiję su išskirtinumu. Greičiausiai ir pati nekasdienė aplinka, ir joje besisukantys žmonės sukuria kitokio gyvenimo iliuziją, leidžiančią ne tik be įsipareigojimų praleisti laiką, bet ir pailsėti: *Dabar, kai ištinka bėda ar šiaip nėra nuotaikos, lekiu į bet kurią mažą jaukią kavinukę. Tik ten pailsiu ir nusiraminu*. Išleistų pinigų sumos, suvalgyti patiekalai ar išgerti gėrimai yra antraeiliai dalykai, jeigu jie lyginami su galimybe pakeisti aplinką ir susikurti nors mažą šventę: *Atsiėmusios pensijas, užsukam su kaimyne į pigią kavinukę pasėdėti. Sausainių atsinešėm pačios, pasiėmėm po puodelį arbatos*. Nekreipiant dėmesio į saiką, daugiau dėmesio skiriant fiziniams poreikiams, šventimas gali virsti lėbavimu: *Žinoma, buvo mėgėjų ir palėbauti, į kavinę rinkdavosi ne šventieji*. Kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota, kad egzistuoja nerašytas kavinėjų lankytojų amžiaus cenzas, nes, matyt, tik subrendęs žmogus gali atsirinkti, kas kavinėje yra gerai ir kas ne, o vaikams ši vieta nėra pati tinkamiausia: *Ilgos vaikų atostogos kelia daug rūpesčių. Nesinori, kad jos praeitų tuščiai, vaikai slampinėtų po kavinukes ar nežinia su kuo bendrautų*.*

Galima apibendrinti, kad, remiantis iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* surinktais pavyzdžiais, dažniausiai minimas atėjimo į kavinę ir buvimo joje tikslas yra bendravimas. Į kavinę gali būti ateinama paprasčiausiai susitikti su pažįstamais, draugais ar kitais žmonėmis, su kuriais kartkartėmis yra bendraujama: *Dar daug popiečių buvome susitikę, pasimatydavome kavinėje, vėl grįžome prie trivialių pokalbių: <...> neretai pasukdavo į kavinę susitikti su draugais*. Aprašyta jauki tipiškos kavinės aplinka, matyt, turėtų nuteikti atviresniam pokalbiui, todėl kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota, kad čia gali būti ateinama ne vien tik paprastai pasikalbėti, bet ir sužinoti paslapčių: <...> *arba į kokią Grinvič Vildžo kavinę ir paplepėti apie kolonistus; <...> Bet juk ne ji, o tu ją pasikvieteit į kavinę, pasikvieteit norėdama sužinoti visas smulkmenas*. Su artimų santykių siejamais žmonėmis kavinėje gali būti aptariami svarbūs klausimai, o kolegos į šią vietą ateina tiesiog pasišnekėti, plg.: <...> *jam būtina su draugais diskutuoti kavinėje prie kavos puodelio; <...> su kitais teisėjais prisėdo pasišnekėti lauko kavinėje*. Vadinas, kavinė yra vieta, kurioje gali gerai jaustis įvairiausių tikslų turintys žmonės.

Išvados

Išanalizavus iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* surinktus žodžių *kavinė* ir *kavinukė* vartojimo pavyzdžius galima apibrėžti dalį lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotų koncepto *kavinė* požymių. Remiantis kognityvinės lingvistikos teiginiais, konceptui *kavinė* priskiriami tipinės schemos ir scenarijaus bruožai, todėl tyrimo esmę sudaro tekstuose užfiksuotų atskirų bendro kavinės paveiklo detalių ir šiai vietai būdingos veiklos aprašymas, paremtas daugiau nei 3,5 tūkstančių pavyzdžių analize. Pirmiausia kavinė yra ta vieta, kurioje gali būti su(si)kuriamas išskirtinumo ir šventės išpūdis. Kavinės aplinka tekstuose apibūdinama labai lakoniškai. Esama kategorijos prototipo, savotiško standarto, vadinasi, kalbos vartotojų sąmonėje turėtų egzistuoti ir būti bent iš dalies verbalizuotas tipiškos kavinės požymių rinkinys. Kadangi, laikantis kognityvinės lingvistikos požiūrio į koncepto turinį ir turinio raiškos būdus, dalis su konceptu siejamos informacijos neišreiškiamą niekaip, galima daryti prielaidą, kad kai kurie kavinės požymiai gali būti vien tik racionaliai suvokiami arba jaučiami, išgyvenami. Vienas iš pagrindinių šios vietos apibūdinimų – būdvardis *jauki*. Žodžio *jauki* reikšmė labai abstrakti, todėl tikėtina, kad kalbos vartotojai ją aiškintų nevienodai. Invariantinė visų reikšmės aiškinimų dalis – teigiamas vertinimas, susijęs su subjekto emocinėmis reakcijomis ir greičiausiai nulemiantis tai, kad kavinė neskirta produktyviai veiklai. Čia ilsimasi, švenčiama arba tiesiog leidžiamas laikas. Kitos kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotos kavinės charakteristikos yra retesnės, jos papildo tą informaciją, kuri siejama su žodžiu *jauki*, daugiausia detalizuoja tą koncepto *kavinė* turinį atskleidžiančią informaciją, kuri vertinama teigiamai. Su neigiamu kavinės vertinimu susijusi informacija nėra tokia gausi, tačiau gerokai konkretesnė, todėl galima daryti prielaidą, kad tai, kas yra gerai, greičiausia pritaikoma visai kategorijai, o neigiamos charakteristikos labiau siejamos su išskirtiniais konkretesniais atvejais: nemalonia aplinka, žmogaus saugumui ar net gyvybei grėsmę keliančiomis situacijomis. Tikėtina, kad dėl tokio informacijos pasiskirstymo gerokai daugiau yra kontekstų, kuriuose tiek pati kavinės aplinka, tiek tai, kuo šioje vietoje žmonės užsiima, yra vertinama teigiamai. Apibendrinus visuose iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* surinktuose pavyzdžiuose užfiksuotą su konceptu *kavinė* siejamą informaciją galima teigti, kad lietuvių kultūroje kavinė suvokiama kaip išskirtinė ir nekasdieniška vieta. Galimybė joje lankytis dažniau yra tiesiogiai susijusi su žmogaus gyvenimo būdu, finansinėmis galimybėmis. Labai daug laiko kavinėse praleidžiantis žmogus arba yra turtingas, arba (ir) nėra užsiėmęs jokia rimta veikla.

Literatūra

- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- Dže – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, [prieiga internete: <<http://dz.lki.lt/>>].
- L a k o f f, J o h n s o n 1998 – *George Lakoff, Mark Johnson, Leben in Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*, Heidelberg: Carl-Auer-Systeme, Verl. und Verl.-Buchh.

- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, [prieiga internete: <<http://www.lkz.lt>>].
- N a k i e n ė 2006 – Aukse Nakienė, „Lietuva, tu mums šventa! Antitarybinis rokas ir patriotinis hiphopas“, *Tautosakos darbai*, XXXII, 180–188.
- P a k š t a l i s 2008 – Arvydas Pakštalis, „Bohemos gyvenimo atspindžiai XX a. ketvirto dešimtmečio Kaune“, *Kauno istorijos metraštis*, t. 9, 235–245.
- Š a t a v i č i ū t ė 2002 – Lijana Šatavičiūtė, „Tautinio stiliaus stereotipai tarpukario Lietuvos interjeruose“, *Menotyra*, 3 (28), 50–57.
- U ž k a l n i s 2009 – Andrius Užkalnis, „Kokių kavinių reikia Lietuvai“, [prieiga internete: <<http://uzkalnis.blogspot.com/2009/05/kokiu-kaviniu-reikia-lietuvai.html>>, žiūrėta 2011-12-29].
- VLE – Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 9: *Jucevičius – Khiva* [mokslinė redakcinė taryba: Stasys Vaitekūnas – pirmininkas... [et al.], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006.
- Б а б у ш к и н 1996 – Анатолий Бабушкин, *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*, Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та.
- Б о л д ы р е в 2000 – Николай Болдырев, *Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии*, Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та.
- Б у л ы г и н а, Ш м е л е в 1991 – Татьяна Булыгина, Алексей Шмелёв, «Концепт долга в поле должествования», *Логический анализ языка. Культурные концепты*, Ред. Н. Д. Арутюнова, Москва: Наука, 14–21.
- В о р к а ч е в 2001 – Сергей Воркачёв, «Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании», *Филологические науки*, (1), 64–72.
- КСКТ* 1996 – Елена Кубрякова, Владимир Демьянков, Юрий Панкрац, Людмила Лузина, *Краткий словарь когнитивных терминов*, Москва: Изд-во Филологического факультета МГУ.
- М а с л о в а 2001 – Валентина Маслова, *Лингвокультурология*, Москва: Издательский центр «Академия».
- П о п о в а, С т е р н и н 1999 – Зинаида Попова, Иосиф Стернин, *Понятие «концепт» в лингвистических учениях*, Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та.
- С т е п а н о в 1997 – Юрий Степанов, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*, Москва: Академический проект.
- С т е р н и н 1999 – Иосиф Стернин, «Концепты и невербальность мышления», *Филология и культура: Материалы международной конференции 12–14 мая 1999 г.*, Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 69–79.

Silvija Papaurėlytė

Kai kurie koncepto *kavinė* bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *konceptas, scenarijus, tipinė schema.*

Straipsnyje siekiama atskleisti dalį koncepto *kavinė* lietuvių kultūroje turinio. Kognityvinės teorijos skiria kelis konceptų tipus. Nors kartą kavinėje apsilankiusio žmogaus sąmonėje užfiksuojamas tipiškas šios vietos vaizdas, kuris vėliau gali būti tikslinamas. Kavinė siejama ir su tam tikrais stereotipiniais veiksmais. Vadinasi, pagrįsta teigti, kad konceptas *kavinė* galėtų būti aprašomas taikant tokį modelį, kuris būtų tarsi tarpinis variantas tarp tipinės schemos ir scenarijaus. Tipinę koncepto *kavinė* schemą lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje kuria trijų rūšių informacija: konkretesnė ateina rega ir uosle, abstraktesnė yra atitinkamų išgyvenimų ir įspūdžių rezultatas. Pirmiausia kavinė yra ta vieta, kurioje gali būti su(si)kuriamas išskirtinumo ir šventės įspūdis. Čia ilsimasi, švenčiama arba tiesiog leidžiamas laikas.

Kavinės aplinka tekstuose apibūdinama labai lakoniškai. Esama kategorijos prototipo, savotiško standarto, vadinasi, kalbos vartotojų sąmonėje turėtų egzistuoti ir būti bent iš dalies verbalizuotas tipiškos kavinės ypatybių rinkinys. Vienas iš pagrindinių šios vietos apibūdinimų – būdvardis *jauki*. Gerokai daugiau yra kontekstų, kuriuose tiek pati kavinės aplinka, tiek tai, kuo šioje vietoje žmonės užsiima, yra apibūdinama teigiamai. Su neigiamu kavinės vertinimu susijusi informacija nėra tokia gausi, tačiau ji gerokai konkretesnė, todėl galima daryti prielaidą, kad tai, kas yra gerai, greičiausia pritaikoma visai kategorijai, o neigiamos charakteristikos labiau siejamos su išskirtiniais konkretesniais atvejais: nemalonia aplinka, žmogaus saugumui ar net gyvybei grėsmę keliančiomis situacijomis.

Silvija Papaurėlytė

Some Features of the Concept *Café* in the Lithuanian World-View

S u m m a r y

Keywords: *concept, scenario, typical scheme.*

In the present paper, an attempt is made to reveal the part of the content of the concept *café* in Lithuanian culture. In cognitive science, several types of concepts are distinguished. In a person's consciousness who has visited a café at least once the typical view of this place is fixated, which may be revised later. A café is related to some definite stereotypical activities as well. Thus it is possible to state that the concept *café* could be described applying such model that would be as the medium variant between the typical scheme and scenario. The typical scheme of the concept *café* in the Lithuanian world-view is created by the information of three types: the more particular one comes through vision and smell, the more abstract one is the result of appropriate experiences and skills. Firstly, a café is

the place where the impression of oneness and holiday may be created: here people have a rest, celebrate or simply spend their time.

In the texts, the environment of café is described in a very laconic way. There are the prototype of category and particular standard, thus in the language users' consciousness the partially verbalized collection of features of a typical café would have to exist. One of the main descriptions of this place is the adjective *cozy*. There are more contexts where both the environment of café and the activities of people in this place are described positively. The information related to negative assessment of café is not so prolific, however it is much more concrete, thus it is possible to state that this what is good is applied to the whole category and negative characterizations are more related to exclusive and more concrete cases: the unpleasant environment and the situations that endanger the security or even the life of people.

Silvija PAPAURĖLYTĖ
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[silvijapapaurėlyte@gmail.com]